

„Nem ölhetik meg jobban a magyar embert!”

Tompa Mihály és az 1851-es dohányrendelet

A dohánytermesztés vizsgálatának aspektusai

„A' Dohálynak részszerént füstje, – a' Dohányosoknál, – részszerént pora, – a' Tobákosoknál – a' világ minden Nemzeteinek olly elkerülhetetlen szükségévé vált, hogy az avval való éléstől őket megfosztani annyit tenne, mint őket nyavalákba dönteni”¹ – írja Deyák M. József pesti dohánykereskedő 1826-os könyvében. A dohányzás egyfelől olyan luxustevékenység volt, amelyet általános elterjedése miatt nem a luxussal azonosítottak, hanem a fogyasztó szempontjából alapvető szükségletként, másfelől épp emiatt a társadalom minden rétegét érintő kérdés. A termelő szempontjából a javítandó és javítható tevékenységként, a gazdaság szempontjából pedig kiemelt ágazatként tekintettek rá, a lehetséges állami bevételt tekintve és „a majoroskodó jobbágyok”² anyagi felemelkedésének eszközeként is. Fenix Farkas az 1850-es, köznépek és ifjaknak szánt természetrajz tankönyvében állapítja meg, hogy „[i]gen is, a' dohány is majd első iparága a' gazdaságnak”³.

A monopólium bevezetése körüli viták nem csak a magyar korona országainak a Habsburg birodalomban fennálló különleges jogi státuszát és annak problémáit, hanem az ezek mentén kialakult különböző politikai irányzatokat, gazdasági-politikai célokat is felszínre hozták. A dohánymonopólium bevezetését közvetlenül megelőző időszakban abban egyetértettek a piaci résztvevők, hogy a korábbi rendszer több okból sem megfelelő. Szontagh Gusztáv például az adminisztrációs akadályokat (a vámhoz szükséges útlelél nem drága, de Bécsbe kell érte menni és sokáig tart a beszerzése) is említi, de a legnagyobb problémának azt látja, hogy ez a rendszer kizárólag a mennyiségi termelésre épül. A dohánybeszedést a császári *abaldo* számára tisztviselők, a gyárosoknak többnyire zsidók intézik, ennek során pedig a kincstár és a gazdagabb gyárosok egész községekkel szerződnek előre, így a dohány olcsó, de nincs minőségi garancia: a lényeg a mennyiség, a rossz termést is átveszik ugyanannyiért.

¹ DEYÁK M. József, *Gyökeres Rendszabások a' Dohálynak termesztéséről, és a' Dohány és Tobák Leveleinek megnemesítéséről, rendszeres útmutatás szerént mint a' két nemű Levelekre nézve, különösen Magyar Ország' hasznára, egy Tanítással együtt, hogy mikép lehessen mind a' két rendbeli Dohányleveleket három külömbféle nemüekre felosztani, és melly tulajdonságokkal kellessék ezeket birni*, Pest, Trattner Mátyás, 1826, 3.

² Vö. *Elöljáró beszéd, Dohány-termesztésről való rövid oktatás, melly a nemes magyar-haza -és galitziabéli dohány-termesztők kedvéért ki-botsátatot (sic) Budán, A' Pesti Királi Fő Oskolák betűivel 1790dik Esztendőben és Dohány-termesztésről való rövid oktatás, melly a nemes magyar haza, és galitziabéli dohány-termesztők kedvéért ki-botsátatot*, Buda, Egyetemi Nyomda, 1822.

³ FENIX Farkas, *Természetrajz: gazdálkodást kedvelő köznép és serdülő ifjúság használatára*, Győr, Streibig Nyomda, 1850, 113.

Ennek a gyakorlatnak pedig egyéb káros hatása is van: a kocsmát bérlőtől a job-
bágy a dohányért cserébe bort, sört, pálinkát, sőt kap – tehát keveset, és az is csak ká-
ros.⁴ Ennek szerinte az is az oka, hogy (a magyar nemesekre nem túl hízelgő módon)
„a gyáros nem akar más dohányszedőt, mint zsidót, szerinte csak ő bír e tekintetben
elegendő ismerettel és ügyességgel; a magyar nemes birtokostól pedig óvakodik, még
a cs. kir. kincstár tisztje is.”⁵

Hogy a mennyiségi helyett miért (lett volna) szükséges a minőségi alapú termelést
bevezetni, emellett pedig átalakítani a szabályozást, valamint hogy mindez valóban
összefüggésben állt a vámpolitikával, arra többek között Desseffy Emil kimutatá-
sából következtethetünk.⁶ A leírásból kiderül, hogy a külföldi szivarokból „Magyar-
ország – ezen dohánytermesztő ország, – majd egyedül maga az egész monarchia
bevételét elfogyasztja!”⁷ Ezen kívül a szivar mellett a török dohányt fogyasztó pipázás
és a szivargyártás külföldi dohányból is emelkedik, a császári, állami dohánygyárak
még Amerikából is importálnak kész szivarokat és a rengeteg behozatal mellett a ha-
zai is ugyanúgy fogy.⁸

De az átalakítás módjáról már eltérő elképzeléseik voltak. Egyszerre következett a
kormányzat felőli igény a dohánytermelésből származó jövedelem becsatornázására,
és ennek érdekében a termelés fenntartására illetve növelésére, egyúttal a dohányt
felvásárló kereskedők kiiktatására, ugyanakkor a magyarországi termelők – és termé-
szetesen a felvásárló kereskedők, dohánygyárosok – részéről a saját haszon növelésé-
re, lehetőleg az adózás és az állami kontroll elkerülésével,⁹ de legalábbis a hazai gaz-
daság erősítésére.¹⁰ Ez az ellentét a monopólium behozatalával a kincstár javára dőlt
el, ugyanakkor az ötvenes években a termelők motiválatlansága miatt nem sikerült
az elvárásoknak megfelelő minőségi termelést megvalósítani. A motiválatlanságon

⁴ SZONTAGH Gusztáv, *Útmutatás az okszerű dohánytermesztésre: értekezés*, kiad. a Magy. Gazd. Egyesü-
let, Buda, Egyetemi Nyomda, 1846, 47–48.

⁵ *Uo.*, 49.

⁶ DESSEFFY Emil, *A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja*, Pest, Landerer és
Heckenast, 1847.

⁷ *Uo.*, 113.

⁸ *Uo.*, 113–114.

⁹ „kiviláglik, milly fontos a honi szivargyártás, s milly szükség ezen adóztatást megszüntetnünk.”
SZONTAGH, *i. m.*, 46.

¹⁰ „Sok dohány terem tehát hazánkban, több mint belfogyasztásra szükséges, s e termelés jövedelme-
ző is; mert a hol az éghajlat és föld e termelést elősegítik, nagyban most is a repcze után, a gazdaság
legtöbb hasznát hajtó ágának lehet tekinteni, s jövendőre még kecsgetőbb. Nyilván meg csak közösü-
léseink, készüljenek el kő- és vasutaink, csatornáink, rendeztessék el külkereskedésünk. – Magyarország
még tömérdek eddig egyedül marhalegelőnek használt pusztákkal bír, melyeken sokkal jövedelmezőbb
dohányültetvények állhatnának; többet, még sokkal többet termeszthetünk, s e nagyobb mennyiséget
is adandjuk; mert olly olcsón, mint mi, Európában senki sem képes dohányt termeszteni, tehát velünk
versenyt kiállani, ha – ésszel és szorgalommal megérdemljük az ég és föld áldásait, nemcsak az eddigi
mennyiségnél több dohányt termesztenünk, hanem – a mi itt főtekinetet – jobbat is.” *Uo.*, 4–5.

ugyan a Magyar Gazdasági Egyesület¹¹ már korábban is próbált segíteni:¹² a bukott szabadságharc után még inkább igyekeztek a dohánytermesztést minden egyéb gazdasági tevékenységgel együtt a nemzet javára tett szolgálatként, a hazafiúság mércejeként megfogalmazni. Ezzel együtt szorgalmazták a könyvekből, folyóiratokból elsajátítható tudás megszerzését,¹³ és ez alapján az új módszerek és technológiák alkalmazását,¹⁴ és továbbra is¹⁵ a kistermelők felemelkedésének eszközeként láttatták a dohánytermesztést.¹⁶ Az eredménytelenség valószínűleg annak volt köszönhető, hogy

¹¹ Az egyesület 1845-ös alapszabályában „kertészeti”, 1851-esben pedig „szőlőművelési, kertészeti és gyümölcsstenyésztési” osztály szerepel. Vö. *A Magyar Gazdasági Egyesület alapszabályai*, Pest, Beimel Ny, 1845; *A Magyar Gazdasági Egyesület alapszabályai*, Pest, Lukács Nyomda, 1851.

¹² „Azon körülmény, hogy a magyar dohány akár mint belfogyasztási cikk, akár mint kereskedelmi kivitel tárgya, napról napra kitünőbb jelentőségre vergődik; annak tapasztalása továbbá, hogy a dohány nemcsak bizonyos fajták szerint, hanem a föld minőségéhez s mivélése módjához képest is egy vagy más célra, nevezetesen burnótnak, szivarnak, vagy pipába, tárgyismeret s helyes kezelés által lényegesen javítható, tökélyesíthető, s mint piaci árú jövedelmezési értékében sokszorosan emelhető, – már három év előtt egy pályakérdés kitűzésére ösztönözte a M. Gazd. Egyesületet, mellynek helyes megfejtése alapos vezérfonálul szolgáljon, miszerint a magyar dohánytermesztő helybeli körülményeihez képest a lehető legjobb, legtöbb, s legdrágább terményt kiállítani képes legyen. –” SZONTAGH, *i. m.*, III.

¹³ Vö. „Nem könyvből kell gazdálkodni; a tapasztalás teremti a jó gazdát: azt mondja a világszája és a példabeszéd; én is ezt mondom; – mert szent igaz és mindég is az marad, hogy legjobb tanító mestere a gazdának a gyakorlat és tapasztalás. [...] Azonban a jó könyveknek is megvan a magok hasznok, valamint minden tudományra és mesterségre nézve a világon, úgy a gazdaságra nézve is [...] *A jó könyvek kincstárjai az ismeretnek és tudománynak*. És most annyival inkább érdekiben áll minden gazdának a szorgalmas tanulás, mert most már szabad a föld, mellyet eddig az urbériség terhe nyomott, szabad a régi jobbágnép, melly azt miveli.” GALGÓCZY Károly, *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve, az új rendszer kívánatai szerint*, Pest, Heckenast, 1854, Előszó.

¹⁴ DEYÁK M. József 1826-ban még a tanulatlan parasztok helyett a művelt nemességtől várta a dohánytermesztés fellendülését, az 1840-es, 1850-es években a cél már az alsóbb rétegek kiművelése volt. Vö. „a Dohány termesztéséből a Nemzetre hárómló [sic!] haszon sokkal nagyobb lehetne, mint a milyen voltaképpen; ha a gazdálkodásnak ezen ága, nem egyedül a képzetlen paraszt önkényére bízattatnék, hanem inkább a tudományosan kiművelt és okoskodó jószágok Birtokossaira.” DEYÁK, *i. m.*, 4; „itt az ideje felhagyni valahára az elavult szokások és előítéletekkel, miknek sulya alatt mezei gazdaszatunk tesped, és az idő intő szükségeinek engedve, földének mivélését akkint eszközölni, miként az értelmes nemzetünkhöz illik, hogy így hazánk polgárai is részesei lehessenek azon áldásnak, mely minden értelmesen és szorgalmasan munkálódó nemzetek fáradozásait koszorúzza.” HECKENAST Gusztáv kiadó köszöntője = KENESSEY Kálmán, *Miként gazdálkodjunk? vagyis A kis birtokosok jóllétének előmozdításáról: a magyar földművesek számára*, Pest, Heckenast, 1857, 3–4.

¹⁵ A 40-es évekhez hasonlóan: „A pusztai gazdaság egyedül a viszonyok mostohaságából eredvén, átmeneti állapot, s idővel ha az emberek elszaporodnak, a birtok kisebb osztályokra szakad, s tőkepenzeink kifejtettebb ipar és kereskedés által megsaporodnak, önként s szükségkép kertire változik át. Jó, hazai viszonyainkat szem előtt nem vesztő elméletnek tehát, ezen átalakulást eleve tekintetbe kell vennie, s vele együtt a kor kívánságait is.” SZONTAGH, *i. m.*, 9.

¹⁶ Vö. például: „Elvégre tehát a magyar dohány mivélés is, mint a hollandi, kis birtokosok kezébe fog kerülni, kertivé alakuland, s ezáltal jövedelmezőbbé, áldásosabbá váland: mert sok aprólékos munkába és kevés erőbe kerülvén, a kis gazda általa, családjának másképp veszendőbe menő munkásságát értékesítheti.” *Mezei gazdaság könyve*, Stephens Henry „*The book of the farm*” című munkája nyomán a hazai körülményekhez alkalmazva, kiad. KORIZMICS László, BENKŐ Dániel, MORÓCZ István, Pesten, Herz J. Nyomda, 1857, V, 60.

a korábban sikeresen elutasított monopólium „az absolut korszak egyik boszantó eszközének tekintett”,¹⁷ a termelés haszna pedig természetesen nem közvetlenül Magyarország, hanem az udvar jövedelmét növelte. Egyebek mellett főleg ez lehetett az oka, hogy a létrehozott mintagazdaságok kivételesek maradtak,¹⁸ és hogy a gazdaság egyéb ágazataiban is csak lassú és kikényszerített volt a változás.¹⁹ Ahogy Kohút Sára fogalmaz disszertációjában, a dohánytermesztés története ezeken kívül is számos aspektusból vizsgálható.²⁰

Az elmondottak kontextusában jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a dohánytermesztést mint Tompa Mihály gazdaságának egy – a költő számára kiemelkedően fontos – elemét mutassa be.

¹⁷ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon: történeti és statisztikai ismertetés*, szerk. NATORP Tivadar, OROSZI BÁLVÁNYI Gyula, Bp., Magyar Királyi Tud. Egyetemi Könyvnyomda, 1896, 98.

¹⁸ A minőségi termelés meghonosítására tett kísérletek sora a külföldi tanulmányutaktól a magas minőségű magok behozatalán át a mintagazdaságok létrehozásáig terjedt. Vö. például: „Kormányunk a dohánytermesztés ügyét honunkban előmozdítani kívánván, Postulat urat küldte Hollandba e termesztés mód megtanulására, és Szászberken (Szolnokmegyében), s Apátfalván (Csanádmegyében) állíttatott hollandi módra dohányültetvényeket, pajtákkal s minden hozzá kívántató eszközökkel felszerelve. Volt alkalmunk ez e helyekről beküldött dohánymostrákat látni, az amerikai szintugy, mint honi dohányválfajakból. A termés pompás és minden célznak megfelelő.” *Mezei gazdaság könyve, i. m.*, 61.

¹⁹ Vö. „Ha honunk mezei gazdasági állapotára tekintünk, el kell ismerünk azt, hogy igen hátramaradtunk. Ennek oka egyrészt saját közönyösségünkben (indolentia) másrészt az ország körülményeiben fekszik. Természete a magyar földmivelőnek, hogy tanulni nem szeret, s az ősei által követett ószerű gazdálkodási modortól elválni nem tud, még akkor sem, ha tökéletesebb rendszert követni módjában volna is; miért minden újítás és haladás iránt közönyös, sőt ellenszenvvel viseltetik.” TÖRÖK Sándor, *Gyakorlati útmutatás a mezei gazdaság nemesítéséről földmivelők számára*, Pest, Beimel-Kozma Ny., 1857, 1; „A magyarországi kisebb földbirtokosok előmenetelének akadályai részint az egyes személyek hibáin és fogyatkozásain, részint a társas élet ferdeségén alapulnak. Az egyesek hibáin alapúl e körülmény ott, hol életfeladat lévén a mezőgazdaság, az ennek üzésére megkívántató sokoldalú ismereteket és tapasztalásokat az illetők elfelejtették vagy nem akarták sem előbb sem utóbb megszerezni, mint a gazdálkodáshoz fogtak, hanem gazdálkodni kezdtek azon ismeretes jelszóval: »Apám sem tanulta még is jó gazda volt,« s e mondat értelme szerint üzik a gazdálkodást a szokás és hagyományok után, megtörhetlenül ragaszkodva a régihez s állhatatosan üldözvén az életre valóbb újításokat.” *A magyar földmivelő nép javának előmozdításáról: Dicséret nyert pályamű Sallay Páltól, Mátyás diák könyvesháza: közhasznú házikönyv a magyar nép számára*, szerk. VAHOT Imre, 1. füzet (1857), 5/6. füzet (1857), Pest, Müller Gyulánál, 1857, 1–8, II/2 1–8. 1–2; „Midőn tehát a szegényebb földműves osztály gazdasági tudatlanságán utasítás adással segíteni akarunk, nem elegendő részökre csak gazdasági rendszert vagy vetésforgást javasolni, hanem legyőzendők először is: a tagosítás ellen táplált ellenszenv s balhiedelmek, le azon félelem, melylyel köznépünk az újítások ellen viseltetik.” MÁRTONFFY Károly, *Utasítás a nép számára, miként kell a birtokot tagosításkor felosztani, s abban minémű gazdasági rendszert követni?*, Eger, Lyceum, 1858, I–II.

²⁰ KOHÚT Sára, *A dohánymonopólium előzménytörténete Magyarországon*, PhD-disszertáció, Debrecen, 2015, 10. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/225011/disszertacio.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés ideje: 2021. június 11.)

Az 1851-es dohányrendelet közvetlen előzményei

Az 1851-es dohánymonopólium közvetlen előzményeivel az imént idézett Kohút Sára doktori disszertációja foglalkozik részletesen.²¹ A dolgozat sorra veszi azokat az alkalmakat, amelyek során felmerül a monopólium bevezetésének szándéka, illetve az erre adott reakciókat is ismerteti. Mindezek alapján három jellegzetesség figyelhető meg: 1) az udvar mindvégig a nyersanyagtermelő szerepét szánta Magyarországnak; 2) a kormányzat terveinek és intézkedéseinek *ad hoc* jellege (amelyet a kincstár anyagi gondjai hoztak felszínre, és amely mindig attól függött, hogy az aktuális döntéshozók melyik variációt tartották követendőnek); 3) a negyvenes években egyrészt a vámhatárok felszámolása miatt fordulat következett be az udvar addigi dohánypolitikájában (mivel a közteherviselés mellett ez is elengedhetetlenül szükségessé vált), másrészt pedig a nemesség és a kereskedők számára összeforrt a dohány a vámpolitikával, ezáltal sérelmi ügyként értelmeződött, nem pedig önálló mezőgazdasági ágazatként.

A rendi alkotmány következtében az országgyűlés jóváhagyása feltétele volt az örökös tartományokban érvényben lévő egyedáruság bevezetésének. 1841-ben titkos határozat született Magyarországnak és Erdélynek a Monarchia egységes vámrendszerébe való beolvasztására, és ennek megfelelően a vámsorompók felszámolása után kivitelezhetetlenné válik a magyar dohánytermesztés és -kereskedés jövedék alóli mentessége. A legfelsőbb politikai körök számára ettől kezdve nem az volt a kérdés, hogy bevezessék-e az dohányegyedáruságot a Magyar Királyságban, hanem az, hogy mikor és milyen feltételekkel tegyék meg azt.²² A 40-es években megpróbálták úgy behozni a monopóliumot, hogy az a magyarok önkéntes választásának tűnjön. Ahogy Natorp Tivadar fogalmaz:

A felállított kérdés megoldhatására nézve egyébiránt pedig az tartott, hogy minden siker attól függ, vajon miképpen készítetik elő a közvélemény a tervbe veendő rendszabályt illetőleg és e tekintetben okvetlenül szükségesnek látszott arra figyelmeztetni, hogy az új rendszabály nem a kormány javaslatának, hanem mintegy önkéntes eredménye valamely befolyásos közeg okozta nyilvános hangulatnak tűnjék fel és ily módon a közönség az eszmével mindinkább megbarátkoztassék.²³

1846-ban a kormányzat a gyakorlatban is megkísérelte kiépíteni a trafikrendszert, árusító helyeket nyitottak.²⁴ Ez kiélezett konfliktushoz vezetett, ugyanakkor a konfliktus megoldását megint elhalasztották, amelyhez hozzájárult a szabadságharc is.²⁵ Mindez

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 74.

²⁴ KOHÚT, *i. m.*, 121, 127–147.

²⁵ Uo., 148–149.

együtt járt a negyvenes években a szivar elterjedésével és a szivargyárak meghonosodásával. Szivargyárak már a 30-as évektől épültek, elsősorban természetesen Pesten.²⁶ Bár a Budapesti Hírlap Széchenyinek tulajdonította²⁷ a szivar elnevezést,²⁸ a Magyar Nyelvőr szerint a szót Vörösmarty találta ki, a szivárog igéből, elvonással, 1837-ben.²⁹

A szivarozás terjedéséről Szontagh így ír: „A szivarozás divata rögtön elterjed, s egyetemivé válik. [...] És a szükségétől felélesztve, szivart készített boldog s boldogtalan, elegendő ismeret és tőkepénz nélkül”³⁰ – ami egyrészt a gazdag termés ellenére bevétel helyett importot és kiadást jelent, másrészt a fogyasztók elpártolását eredményezi. A szivargyárakkal kapcsolatban két – csak közvetve idetartozó – jelenséget hozok példaként. Az egyik, hogy Szendrey Júlia szivarozását érdemes ebben a kontextusban is elhelyezni, a másik pedig a nők munkába állásának lehetősége: a pesti gyárakban nagy számban alkalmaztak nőket, a tevékenység pedig „olyannyira jó hírnévnek örvendett, hogy még a jobb módú pesti polgárok is szívesen küldték oda leányaikat munkába, hol tisztességes keresetre tehettek szert”³¹ (A dohánygyári munka egészségkárosító hatásairól sokáig nem tudtak, illetve nem akartak tudni.³²)

Tompa Mihály számára már költői pályafutása elején is ihletet jelentett a dohány, erre példa az 1842-ből származó *Csalánok* ciklusnak *A vitéz fiú* című részlete:

„Fiam! lejártak napjaim...
Mely védte a magyar honát:
Őrizd meg kardom, a család
Hatszázados tulajdonát!
És – mert ki tudja a jövőt? –
Ha zúgna tán a harcvihar:
Honért, királyért hősíleg
Villogtasd, mint igaz magyar!”

– És függ a kard, de béke van,
S henyélve hogy ne függjön ott:
Belőle a vitéz fiú
Dohányvágót csináltatott.³³

²⁶ Vö. *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 40–47; MINÁROVICS János, *A dohányzási tilalom története*, Bp., B. M. Orsz. Tűzrendészeti Parancsnokság, 1962, 33.

²⁷ Budapesti Hírlap, 1891, 156. sz., szerkesztői üzenetek.

²⁸ MINÁROVICS, *i. m.*, 33.

²⁹ Vö. Magyar Nyelvőr, 1896, 461, 507–508. http://real-j.mtak.hu/5968/1/MagyarNyelvor_1896.pdf (Letöltés ideje: 2021. június 15.)

³⁰ SZONTAGH, *i. m.*, 7.

³¹ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 43.

³² Vö. HOHENBERG József, *A dohány és a dohányzás: a dohányzás története, a dohányzás hatása az emberi szervezetre, küzdelem a nikotin ellen*, Szerző-Novák, [1928 után], különösen: 25–81, 69–73.

³³ TOMPA Mihály *összes költeménye*. <https://mek.oszk.hu/01100/01101/html/01.htm#17> (Letöltés ideje: 2021. június 11.)

1847-ben aztán már egy egész elbeszélő költeményt szentelt a témának, *Pipás kántor* címen.³⁴

A rendelet bevezetése és a következmények

A dohánymonopólium bevezetése nem váltotta valóra a negyvenes évekbeli magyarországi, többek között Szontagh Gusztáv által megfogalmazott álmokat, melyek szerint a cél, hogy az ország bevételeinek növelése érdekében Magyarországon jó minőségű és olcsó dohányt állítsanak elő, amit a termesztő közvetlenül a gyárosnak ad el, ezzel egyidőben pedig a fogyasztók is ezt várják el és vásárolják, ne pedig a külföldit.³⁵ A századvégen készült statisztikai kimutatásokból,³⁶ és az azokat elemző Konek Sándor bírálatából egyértelműen kiderül, hogy „midőn pedig az egyedáruság a magyar korona országaira is kiterjesztetett, az ár még mélyebbre szállt alá [...] mely különbség az előbb szokásos piaczi árhoz képest tagadhatatlanul némi adót képvisel, melyet a dohánytermeléssel foglalkozó még ugyanazon termény használása után járó adóterhen kívül, mint termelő visel”.³⁷ Az állam a termést és a dohánygyárakat egyaránt felvásárolta,³⁸ így a monopóliummal nemcsak a termelők és a gyárak között közvetítő kereskedőket iktatta ki, hanem a gyárak dohánytermékekből származó jövedelmét is megszerezte.

A dohány beszedésére a cs. kir. dohányhivatal kerületi és állandó fiókhivatalokat állított fel, az első átvételt pedig kiküldött bizottságok végzik. Ily kerületi hivatalok léteznek: Pesten, Szolnokon, Aradon, Debreczenben, Nagy Károlyban, Vásáros Naményben, Tolnán, Barcson, Sz. Mihályon (Szerbvajdaság) és Maros-Vásárhelyen, Erdélyben. Az ár, melly a beszedett dohányokért fiztetetik, előre meg van határozva, miről a közönséget nyomtatott árjegyzékek tudósítják. Legjobban fiztetnek a pipadohányok, mert ezekből legkevesebb terem egy holdon, s a kerti levelek átalában, mellyek legszorgalmasabban műveltetnek s azért nemesebbek is. Továbbá jobban fiztetetik a szagos dohány, mert ez csak némelly vidéken terem.³⁹

A fentiekből is látható, hogy a dohány termesztése még saját használatra is tulajdonképpen komoly megtakarítást, jövedelemkiegészítést jelenthetett, az írói gazdálkodás

³⁴ Uo.

³⁵ SZONTAGH, i. m., 50.

³⁶ Vö. Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a tizenkilencedik században a pesti piacon történt jegyzések szerint: *Graphikus táblák*, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Bp., Pesti Nyomda, 1873.

³⁷ KONEK Sándor, *Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a 19. században: Bírálvá ismerteti Konek Sándor*, Bp., Grill, 1873, 26.

³⁸ Vö. *Dohány és dohányjövedék Magyarországon*, i. m., 105–130.

³⁹ *Mezei gazdaság könyve*, i. m., 1856, III, 289.

szempontjából tehát bevételként értékelhető. Azonban a rendelet a saját használatra történő dohánytermesztést is szigorúan szabályozta, hiszen „[d]ohánygyártmányok, nevezetesen szivarok fogyasztására nagyobb részben csak a városi lakosok voltak utalva, mert különben a fogyasztók zöme maga termesztette tetszése szerinti mennyiségben és fajban a pipázáshoz való dohányát”.⁴⁰ Ez pedig a dohányfogyasztás elterjedtségének okán gyakorlatilag mindenkit érintett, így Tompa Mihályt is. „Tehát pipás ember vagy? gratulor! de úgy sajnállok is egyszersmind, ha meggondolom: hogy az a kedves monopolium mint veszi ki szánkból nem sokára a csutorát! Nem ölhetik meg jobban a magyar embert!” – írja Tompa Mihály Arany Jánosnak 1850 októberében.⁴¹ Arany válaszából kiderül, hogy bizony ő is pipás ember. Innentől kezdve fel-felbukkan a levelezésben a dohány, akár a termés minőségére vonatkozó megjegyzésként, akár a tervezett találkozások egyik programjaként, akár Tompa aktuális lelkiállapotának érzékeltetésére.⁴² „A dohányplántám idén nem igen szép; tán érzi, mi sorsra jut azért nem akar nevelkedni? meglehet, hanem azért volna még nekem a padon egy hordóban harmadévi, abból szeretnék megkínálni!”⁴³

Tompa aggodalma nem volt teljesen alaptalan: a *Népszerű oktatás a dohányegyedárusság iránt, különösen a dohánytermesztésre vonatkozólag* című ismertető szerint ha a dohányrendelet

egész szigorúságában hozatnék be, akkor életbe léptetése napjától fogva senkinek sem volna szabad dohányt termesztetni, dohánylevelekkel vagy gyártmányokkal kereskedést űzni, annál kevésbé dohányt gyártani. Azonban Ő Felsege a császár különös tekintetbe vévén az elősorolt országok körülményeit a dohányegyedárusság kivitelére nézve több nevezetes engedményeket méltóztatott helyben hagyni; nevezetesen a dohány-termesztés föltétlenül meg nem tiltatik, hanem engedelem mellett továbbá is űzethetik.⁴⁴

Innentől vagy kizárólag a kincstár számára lehetett dohányt termelni, vagy csak saját használatra. Az engedélyezett dohánytermesztéshez kérelmet kellett benyújtani a

⁴⁰ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 53.

⁴¹ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1850. október 27. = ARANY János *Összes Művei, XV., Levelezés I., (1828-1851)*, s. a. r. KERESZTURY Dezső et. al., Bp., Akadémiai, 1975, 294, 295. (A továbbiakban: AJÖM XV)

⁴² „Édes jó barátom! Alig tudok rámenni, hogy válaszoljak leveledre. Pedig tehetném sűrű dolgom felől, mert hónapok óta éppen semmit se csinállok; nem írok, nem tanulok, nem olvasok még szórakozás kedvéért sem. Olyan unalmas az nekem, azon gondolkodni: mit akar más mondani? aztán nem is érdekel, bármit akar s bármit mond. Hanem mérem egész nap a tornácot és pipázom annyit, hogy gyakran csak mikor elszédültem és a gyomrom felémelyedett, akkor veszem észre.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1858. május 3. = ARANY János és TOMPA Mihály *levelezése, 1847–1868*, s. a. r. KICZENKO Judit, HORVÁTH Anna, KASZAP-ASZTALOS Emese, Bp., Ráció, 2018, 249. (A továbbiakban: ATLev.)

⁴³ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. április 24. = AJÖM XV, 292, 363.

⁴⁴ *Népszerű oktatás a dohányegyedárusság iránt, különösen a dohánytermesztésre vonatkozólag*, Buda, Egyetemi Ny., 1851, 3.

járásbeli pénzügyigazgatósághoz, a termelési év január elsejéig, amelyben a kérelmezőnek igazolnia kellett, hogy korábban is saját használatra termelt dohányt, hogy a termelésre szánt föld saját birtoka, hogy ez a földrész vagy házi kert, vagy a lakóhelyhez közeli, és el van kerítve.⁴⁵ Az engedélyért kizárólag a családfő (tehát férfi) folyamodhatott. Mivel dohányozni csak a férfiaknak volt szabad (nőknek csak alkalmanként, legfeljebb gyógyászati célra volt megengedett), a kérelemben a vezeték- és keresztnéven kívül a lakhely, község és a termesztésre szánt földterület megnevezése mellett a férfi családtagok számát, nevét és korát is fel kellett tüntetni. Az engedélyt a férfi családtagok figyelembe vételével adták ki, a termesztésre szánt földterület azonban családonként legfeljebb 70 négyszögöl lehetett.⁴⁶ Az engedélyt csak egy évre adták meg, az utána fizetett illeték összege négyszögölenként két krajcár volt.⁴⁷

Tompa Mihály és a hozzá hasonlók helyzetét különösen az nehezítette meg, hogy a saját használatra termelt dohány csakis pipadohánynak volt felhasználható, és abból bármilyen kis mennyiséget másnak átengedni vagy eladni szigorúan tilos volt.⁴⁸ Elvileg tehát még vendégségben sem kínálhatták volna meg egymást dohánnyal.⁴⁹ Nagy valószínűség szerint a dohányrendelet is közrejátszhatott abban, hogy Tompa egy ideig felhagyott ezzel a szokásával.⁵⁰ Mindez nem csak Tompa számára volt elkeserítő.

⁴⁵ A korábbi összeírásokban szereplő jellegzetes dohánytermesztési helyek (általában 2–20 négyszögölnyi területen): „lakóház végében”, „udvar szélében”, „puszta belső funduson”, „kert”, „káposztásföld”, „a háznál kerített kertben”, „házi kert vége”, „háznál lévő házi kert”, „pagony nevezetű árokkal kerített hely” (232), „házi udvar”, „kerített belkerten”, „a helységen kívül árokkal kerített helyen”, „mindenkinek saját öröke”. TAKÁCS Lajos, *A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykor végén a nyomásos gazdálkodású területeken*, Ethnographia, 1959/1–3, 207–251, 232–233.

⁴⁶ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 78. Galgóczy Károly már hivatkozott *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyve* 72 négyszögölről ír.

⁴⁷ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 79. Vö. *Népszerű oktatás, i. m.*

⁴⁸ Vö: „30) Az engedély a termesztett dohány használatára nézve bizonyos föltételekhez van kötve. Ezek következők:

a, csak pipából szabad szívni, és tilos azt szivarra vagy burnótra átalakítani.

b, csak azon személyek által használhatatik el, kik az ültetési engedélyért beadott folyamodványban világosan családtagonként meg vannak nevezve.

31) Saját használatra dohánytermesztésre adott engedelemmel visszaélés pénzbeli büntetés alá esik. Általában mindenki, ki saját használatra dohányt ültetett, s abból valamit családjához nem tartozó személyeknek átenged, éppen úgy fog büntettetni, mint azon dohányültető, ki dohányt eladás végett termeszt, s abból oly személyeknek ad, kik dohány-vásárlási engedéllyel nem bírnak. A büntetés minden fonttól 1 pftól egész 4 pftig terjedhet, s ezen büntetés alá esik nemcsak az adó, hanem az elfogadó is.” *Népszerű oktatás, i. m.*, 12.

⁴⁹ A tiltott dohánytermesztés felfedezése pedig valós veszély volt. Vö. „Bánfalváról rossz hírt hallottunk; mintha az a tavalyi óriás Samu inas beadta volna őket: hogy dohány van padjokon, hol csakugyan találtak volna is mintegy két mázsányit. Nem tudom: igaz e a hír.” Tompa Mihály – Lévay Józsefnek, Hanva, 1863. október 1. = TOMPA Mihály *levelezése*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1964, II, 29–30. (A továbbiakban: TMLév.)

⁵⁰ „[Hanvay Péter] ma pedig rám haragudott meg; ez úgy történt, hogy én a jó arany időn a kertben olvasgattam, ő pedig nagy mosolyogva, egy hosszú csibukkal (annak a szárát is tőlem kérte el ad usum) bejött a kertbe, s szörnyen dicsekedett, hogy ő milyen jó dohányt szí; s nagyobb bizonyosság okáért, mellém ülven, rám bocsátgatta a füstöt; én arra azt mondtam, felkelvén mellőle, hogy én ebben semmi különös

A monopólium „az absolut korszak egyik bosszantó eszközének tekintetett”, és „a termelők egy része az egyedáruság iránti ellenszenvből kifolyólag hagyott fel ezen gazdasági ág művelésével”.⁵¹ Ennek egyik ékes példája Bálint Sándor *A szegedi táj dohánykultúrája* című könyvében olvasható, amelyben egy Kálmány Lajos által feljegyzett apácai nótát idéz:

Finánc, zsandárt hoztál reánk, haja, ja
Hogy a magyart ez bosszantsa haja, ja
Az adót mög fölemelted
... a némöt szentödet! Haja, ja.

Hát annak mög ki az oka, haja, ja,
Hogy a dohány ilyen drága haja, ja.
Eztet is csak mind te tötted,
... a némöt szentödet! Haja, ja.

Az anyádnak a ... haja, ja,
Lögyön a ... trafikja, haja, ja
Te mög lögyél benne dohány,
Száradj mög az akasztófán! Haja, ja.⁵²

A nótának számos változata van, az eredeti „Dégh Linda kutatásai szerint Losonczy Lászlónak, Arany János nagykőrösi tanártársának költeménye, illetőleg ennek folklorizált változata”.⁵³

Gazdaság és irodalom Tompa Mihály levelezésében

Tompa nemcsak a dohánynal kapcsolatban, hanem általában egyéb gazdasági ügyeiről is beszámol Aranyinak vagy más levelezőpartnerének. Tompa számára a megélhetést egyértelműen a papi hivatás biztosította, amely a levelezés tanúsága szerint

---

örömet nem találok, sőt óhajtanám, hogy kiméljen meg tőle! ő megharagudott, s elment mondván: *nem akartalak megsérteni!* pedig akart, mert tudja, hogy rosszul esik *nem-pipás* embernek az ilyen tréfa, mégis bosszantott. Igen, igen, Jánoskám! az volt az utolsó pipadohány, melyet Kazán a *zacskódból* töltöttem, azóta füst nem volt a szájamban” (Aranyék meglátogatták őket aug. 20-szept. 23-án) Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1855. szeptember 28. = ATLev., 164.

⁵¹ *Dohány és dohányjövedék Magyarországon, i. m.*, 98, 99.

⁵² BÁLINT Sándor, *A szegedi táj dohánykultúrája*, Szeged, Szegedi Nyomda, 1964, 9. Egy másik példa a gyűjteményből a dohány-tematikára: „Végigmöntem Galabárgyi udvarán, / Elejtöttem a szivarom, barna lány, / Barna kislány, ad' föl a szivaromat! / Min' te érted szenvedöm a harcokat. (Apácza)” KÁLMÁNY Lajos, *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*, Arad, Réthy, 1877-78, 125, 128.

⁵³ BÁLINT, *i. m.*, 10.

fokozatos előmenetelt és kiszámítható jövedelmet jelentett a számára. 1851. október 4-én már Hanváról ír Aranyinak, akinek ugyan új szolgálati helyét úgy jellemzi, mint ami Kelemérnél még „nagyobb nulla”,⁵⁴ de Aranyinak arra a megjegyzésére, hogy azt hallotta kálvinista papoktól, akinek Hanván van parókiája, az valóságos Krózus,⁵⁵ azért a következőt válaszolja:

Annyi igaz az egész dologban: hogy meg nem éhezem, de évről évre egy fillér félretenni valóm sem marad. – Anyi is igaz hogy emergáltam: első parochiámon volt 28; másodikon 60; ezen a harmadikon 120 köből fizetésem, per 10 forint 1200, széna 300 forint áru = 1500 forint. Szénám igaz hogy több is van, de mennyi kell magamnak és vendégeimnek, az az hogy lovainknak és szarvasmarháinknak!⁵⁶

Tompa lassú, de biztos anyagi gyarapodása Hanván is folytatódott, hiszen 1856-ban új, a korábnál sokkal nagyobb házba költöztek; a ház épüléséről is részletesen beszámol a levelezésben.⁵⁷ A lakhatási körülmények a dohánytermesztés módját is érintik: a Falusi Gazda egyik szerzőjének szülei „jó dohány termesztő létükre néhány napig előbb a magot kendercsepű közt folytonos nedves melegben a gerendán (mert hiszen a szegény kálvinista papnak többnyire ma is csak gerendás szobája van) gidelgették, s hol nagyobb hol kisebb csirájában elszórták, melly aztán vagy kikelt vagy nem.” Az ehelyett javasolt módszerrel (üveges melegágy) a dohánymag legfeljebb 60 óra alatt kikel, ennek eredményeképpen pedig „mikor másnál a mag kelt, én ültettem, mikor más ültette, enyim már kapálva volt, mikor más elsőre kapálta, én szedhettem”.⁵⁸

Tompa arra is ügyelt, hogy megkapja a neki megítélt járandóságokat: „Azután ha a papi fizetés nem akar bejönni, s midőn curator és egyházfi kifárad az executióban,

⁵⁴ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1851. október 4. = AJÖM XV, 312, 386.

⁵⁵ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1851. november 12(?), elveszett. = AJÖM XV, 332, 411.

⁵⁶ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1851. december 9. AJÖM XV, 339, 425.

⁵⁷ „[A]bban a csendes öreg házban, melyről én neked írtam valamikor, nem fogadhatunk többé benneteket, e napokban abból végképp kiköltözünk; az egyház építkezni akar részemre, zsellérségre szorulunk; hol lesz? hogy lesz lakásunk? még magunk sem tudjuk [...] Még a legrosszabb esetben is lesz kirándulásunk: Murány vára, az aggtelki és szilicei barlang, a híres hámorok, egypár kisebb fürdő stb., aztán saláta, rántott csirke stb., aztán még ma elteszek számodra vagy 8 csomó legfáinabb hároméves dohányt. – csak jöjj, jöjj!” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1854. május 1. ATLev. 122; „Azonban 40 000 téglá már a parókia udvarán áll, a többi is majd megjön. Csekély személyem szinte vet a latba valamit, később Szemere is eljön; de azon felül van itt csirke, saláta; bor és savanyúvíz; dohány és szivar, van jó kis szekere s két lovam, ez visz bennünket, mint a szél, ahova menni akarunk sat., sat., sat. –” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1854. június 17. ATLev. 128.; „Házunkat már építik, lesz benne 5 szoba[.]” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1855. május 6. ATLev. 154; 1856. május 24-én már az új házból ír, „melybe egy héttel ezelőtt végre-valahára beköltöztünk” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1856. május 24. = ATLev., 189.

⁵⁸ DEBRECZENI M., *Dohánymívelés*, Falusi gazda: vezérlapok a kisebb birtokosok és földművesek számára, szerk. FÉNYES Elek, 1. évf. 1. sz. (1856), 2. évf. 8. sz. (1857), Pest, Heckenast, 1856-1857, 1857, 2. füzet, 59-61.

magam fogok a dologhoz, s ijesztegem [sic!] kedves hiveimet, hogy ha meg nem fizetnek, majd be fizettetek én nekik itt alant a szolgabíróval, az örökkévalóságban pedig az uristennel. Használ probatum est.”⁵⁹ Amikor Arany szegénységére panaszkodik, rendre kiderül, hogy Tompa jobb helyzetben van nála, például volt miből vendégséget szerveznie 1852-ben (még ha el is maradt végül a multság) – ez alkalomra is félretett dohányt: „Tele vannak a méhkasok, szépen meghíztak a pulykák és kacsák, de legszebben a frisling [süldő malac] [...]. Aztán szereztem kártyát is; hozattam egy nagy verschlag savanyuvizet, megtartottam harmadévi dohányomból a legjobb s legnagyobb csomókat.”⁶⁰ Később aztán még azt is beismeri, hogy valójában nem a jövedelme kevés, hanem a gazdálkodáshoz nem ért igazán: „Nekem szép állásom van, de rossz gazdák vagyunk feleségestül együtt, soha sincs semmink; napról napra eltart, az igaz, de szegények vagyunk; a jövőről, megtakarításról semmi szó. Innen gyakran van kedvetlen óránk, s némi szemrehányásféle beszéd köztünk.”⁶¹

Ehhez még hozzátartozott az is, hogy Tompa szenvedélyes kártyás volt, de apját is támogatta anyagilag.⁶² A beszámolók pedig néha irodalommal kapcsolatos megjegyzésekké, helyzetértékelésekké válnak:

Tehát édes barátom mióta nem láttalak, a vetés szépen megnőtt, elvirágozott, sőt ledőlt, megdőlt, annyira, hogy az uristen tudja hogyan kerül fel; túl nőtte a fris fű és gaz mint a lenyomott magyar irodalmat az ifju költő urak serege.⁶³

Én itt a gömör-panyiti asszonyoknak szoktam eladni rendesen a búzámat; szerdán elviszik hitelbe; csütörtökön, pénteken Rozsnyóra viszik, szombaton ott eladják; vasárnap fizetni eljönnek. Még soha meg nem érhettem, hogy ne panaszkodtak volna: hogy bele vesztettek! mindig olcsóbban adják ott, mint tőlem vették; mindig belebuknak szegények; de azért ismét elvisznek egy-egy teherrel. Vajjon nem ilyen panyiti asszony-e Fr. testvérünk és barátunk?!⁶⁴

Tehát nálatok templom is van! luxus az, barátom, olyan félre helyen, olyan istenháta megett (vagy mint Frankenburg egyszer *isten háza megettnek* nyo-

⁵⁹ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1852. március 8. = AJÖM XV, 363, 34.

⁶⁰ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1852. szeptember 15. = AJÖM XV, 405, 93.

⁶¹ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1857. március 28. = ATLev., 227.

⁶² „Nagy meglepetéssel olvastam soraidat, még nagyobbval vettem ki leveledből a 10 pengőt; épen jókor jött! ünnep harmadnapján elkártyáztam 8 huszast, a legközelebbi vasárnapon 12-öt, öreg édes apámnak küldöttem ünnepi segedelemre 9 huszast, – így egy hiján kivan! Visszaküldeném, ha »ösmeretes szerénységedet« megsérteni akarnám, így azonban csak hadd maradjon.” Tompa Mihály – Pákh Albertnek, Hanva, 1855. április 25. = TMLev. I, 281, 232.

⁶³ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. július 13. = AJÖM XV, 302, 375.

⁶⁴ Tompa Mihály – Lévay Józsefnek, Hanva, 1856. június 17. = TMLev. I, 339, 262.

matta, nem mervén *háta* megettet nyomatni, mivelhogy nem tudott jó magyarul a lelkem), jobb, ha korcsmának fordítjátok, avagy dohányaboldónak, nincs most a vallás módiban.⁶⁵

Ami az irodalommal való egyéb kapcsolatot illeti, nagyon feltűnő, hogy Tompa sokáig panaszkodik a megbecsülés hiányára, és ezen anyagi megbecsülést is ért. Az fel sem merül, hogy az irodalom megélhetést biztosító tevékenység legyen, de az igen, hogy a költészetnek igenis kellene, hogy legyen anyagi elismerése is. Tompa többnyire a közönséget részvétlenséggel, a szerkesztőket, irodalmi embereket pedig fukarsággal vádolja. A levelezésben időről időre felmerül a költői tevékenységgel való szakítás gondolata, amely a motivátlanságból fakad, és Tompa ezért a motivátlanságért, fásultságért mindig az irodalmi tevékenység megbecsülésének – vagyis erkölcsi, szellemi és anyagi – elismerésének hiányát okolja.⁶⁶ Odáig azonban sosem jut, mint

⁶⁵ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. március 27. = ATLev., 40. (A jegyzetben a 'dohányaboldó' kifejezésre dohányszárító szerepel megoldásként, de valószínűbb, hogy Tompa a Szontagh által is emlegetett dohánybeszedő helyre gondolt.)

⁶⁶ „Barátom ez a tárgy elkészeríti az embert, – és nem lesz csuda, ha én másik tervemet is rövid időn végre hajtom, t.i. leteszek örökre az íróskodásról! Én a mennyire lehet elfogulatlanul igyekszem ítélni másokról és magamról; én tudom hogy a költészet világában epochat nem csinálók; de írtam eddig, Petőfivel tartván, az az csak egy versével: hogy *a költészet legalább, a míg élek hús árnyékot ad*, hanem miután tapasztalatom hogy hús árnyékot sem ad biz az, mért írjak tovább? sat.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér 1850. november 30. = AJÖM XV, 304–309, 307; „Barátom most mit se nyomtass, mert ha csupán *dal, szerelem és hóldvilág* lesz is benne letartóztatják. Irtóztató! Így Vahot *Reményéből* sem sok lett, azt hiszem; én sem egyeztem meg veled; de ha fogok én per 5 pengőjével kérem egy versért tőle a díjt; ehhez tartsd magad; vagy ha mind a 12 füzetbe írok, legalább 50 pengőt kérek tőle. – Bizonyosan tudom, hogy *megcsal* de ha felszólít még is egyezkedem, mert mit csináljak? Semmi irodalomgazdászati pros-as-res-pectusaim nincsenek mint szakasztott neked; hanem despectusom kezd jönni az egész komisz komédia iránt; s korán se véld igen komolytalan históriának a mit írtam a *visszalépésről*; én egy sohajtás nélkül hagyom ezt a hálátlan munkatért oda, azt hidd el nekem; lelkelem testem restül, látom a czélt melly irodalmunk megölésére törekszik; ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot; mondd mit sajnáljak? Garaynak 12 előfizetést (!) szereztem; 24szori pirulás és 48szori izzadás után, *A magyar nem irodalmi nemzet*. Sohsem volt, hát még most! Az 50 példányos honorarium teljesen igaz; de többet mondok: most írtam Lukácsnak: *Men(n)yiért nyomatja ki az en Regeimet? rögtön és kész pénzzel fizetek*. Barátom nem is válaszolt, mint Emich neked; tehát még pénzért sem akar nekem nyomatni, annyira fáj multkori miattam történt bukása. Így megy a világ, a mi világunk édes barátom! mond(d) meg aztán: miért függjön az ember ezen nyomorúlt pályán? Okvetlen kellene vagy *anyagi* vagy *erkölcsi* jutalomnak lenni; de semmi sincs!” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. január 10. = AJÖM XV, 268, 323–324; „Úgy fáj nekem valami, ha verset akarok írni. Gyengeség, egyéni kishitűség, azt hiszem, szeretem azt hinni, denique úgy van. Vedd hozzá még azon körülményt, hogy amit nyomatni lehet, *érdektelen*, ami érdekelné a közönség lelkét, nem kiadható. A hatalom keze, a közönség hidegsége, a szerkesztők nyomorúsága, az íróársak gabszága egyesül megsemmisítésünkre.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. február 10. = ATLev., 36; „[E]szembe sem jut írni [...] közönség és irodalom annyira alászállottnak tetszik nekem: hogy nem érdemlik a figyelmet; amaz a gyalázatosságig részvétlen; ebben pedig nem tudom én minemü örült demon lakik; az irodalom alig él, csak az imádság tartja benne a lelket, megfogytak elbujdostak sok jelesek; hatravonult elnémult szinte sok, és új sarjadék igen kevés nőtt valamire való; még is olly veszett viczkádozás marakodás van! [...] nincs is írni kedvem. Kinek?

Gondol Dániel, aki teljesen felhagyott az írással, és gazdálkodó lett.⁶⁷ Mindehhez hozzájárulhatott a többieknek azon meggyőződése, hogy mivel Tompának jól megy a sora, már nem is szükséges költői munkáját megfizetni, hiszen nincs rászorulva.⁶⁸ Ennek legszélsőségesebb példája az volt, mikor Bónisné Pogány Karolina férje halála esetén Tompa fiára (!) szándékozta hagyni a földjét, és mikor a végrendelet ténye megjelent a sajtóban,⁶⁹ a köztudatban már úgy terjedt el, hogy a költő „földesúr” lett.⁷⁰

Tompa irodalommal kapcsolatos anyagi helyzetének, irodalomhoz való viszonyának, és mindezekkel összefüggésben közérzetének megváltozásához Arany János pozíciójának megváltozása kellett. Tompa a versírás fölöslegességéről és a pályaelhagyásról akkor szűnik meg írni, amikor Arany Pestre kerül, és neki köszönhetően Tompa rendszeres publikálási lehetőséghez és honoráriumhoz jut. A levelezés tanulsága szerint nemcsak Arany igyekezett nagyon (többek között pontos elszámolással),⁷¹ hogy Tompa érezze a korábban hiányolt megbecsültséget, megkapja az elégségesnek tartott

---

Minek? Kiért? Miért? – Azért hogy egy némely szerkesztő egyék igyék kurválkodják a dolgozótársaitól elvont pénzből? mig a szegény vidéki írónak szép szóval surják ki a szemét! Sz-m! nekem nem kell több dicsőség mint a mi van! vagy van elég és ekkor jó; vagy ha nincs, a mostani működéssel bizony nem lesz több!” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1851. október 4. = AJÖM XV, 386–387; „Azt a néhány forintot elgondolva, melyet értök kapok [ti. összegyűjtött verseiért]: különben sincs nekem miért vesződnöm velök. Legkevésbé sem függök rajtok, de nem az egész irodalmon s költészeten sem. Nekem mostohaanyám volt a sajtó, kezelőit utálok, megvetem, s ezzel vége!” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1857. március 28. = ATLev., 227.

⁶⁷ „Hogy ösmerem-e Gondol Danyit? Söt szeretem is! kérdésedből látható hogy ti nem is emlegettek engem hálátlan zsványok! mert ha szóba hoztatok *volna* kisült *volna* hogy kérdésed felesleges, és hogy mi Dankóval igen fainul ösmerjük egymást! Hogy felhagyott, jóllakott az irodalmaskodással ne csudáld! azt hiszem hogy első munkája is megszámadolatlan s kifizetetlen van a könyvárusok kezében; nem minden ember olyan szerencsés mint te *Murány ostromával* ecsém!” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1852. április 13. = ARANY János Összes Művei, XVI., *Levelezés II.*, (1852-1856), s. a. r. KERESZTURY Dezső, SÁFRÁN Gyöngyi, Bp., Akadémiai, 1982, 46.

⁶⁸ Vö. „Megbocsáss, hogy eddig pénzt nem küldtem. Sok én tőlem nem telik, de a mi telik, ezer örömmel. Számat vetve tárczámmal, azt határoztam, hogy minden *két* versedért fizetek te néked 15 *pftot* Hogy elsőnek díját eddig meg nem küldém, oka

1ör mert mindig a másodikra vártam;

2or mert az első hónap kikopasztott mindenemből, ezer sáska várván reá, desperatus éhenhalási jelenetek között.

3or mert azt is hallottam, hogy minden csűröd tele van. És végre

4er Emich! - Ebből elég ennyi.” Pákh Albert – Tompa Mihálynak, Pest, 1853. február 3. = TMLev. I, 180.

⁶⁹ A Vasárnapi Újság és a Politikai Ujdonságok fogalmaz túlegyszerűsítve, később az előbbi helyesbít. Vö. Vasárnapi Ujság 1856. jan. 6., 3. évf. 1. sz. 8; Politikai Ujdonságok, 1855. dec. 26., 1. évf., 51. sz.; Vasárnapi Ujság 1856. jan. 20., 3. évf., 3. sz., 22.

⁷⁰ Vö. „A dolog ennyi: a megboldogult Bónisné *fiamnak* hagyott *férje* halála után 100 hold földet, ha fiam meghalna: kapja a *Magyarakademia*. Láthatod, mily boszantó rám nézve e kiabálás, sőt anyagilag káros; az irodalomból eddig még cseppent legalább húsravaló; most már nem kapok semmit, hiszen *ur* vagyok, még én adhatok másnak.” (kiemelés az eredetiben) Tompa Mihály – Szemere Miklósnak, Hanva, 1856. február 12. = TMLev. I, 258.

⁷¹ Vö. A versekért járó összegek Arany levelében a következők: Forr a világ 10 f, Tavasz 5 f, Régi történet 10 f, Ebéd után 10 f, összesen: 35 f. Arany János – Tompa Mihálynak, Pest, 1861. május 2. = ATLev., 320.

honoráriumot,⁷² hanem ennek eredményeként Tompa sem panaszkodhatott már az őt korrekten foglalkoztató barátjának a szerkesztők fukarságára és nemtörődömségére.⁷³ Tompa ennek köszönhetően nagyobb munkakedvvel dolgozik, így rendezni tudja az adósságait is.⁷⁴ Arany nemcsak kéri, de buzdítja is a versírásra a barátját, s Arany személye egyben garanciát is jelent a lehetőség méltányos fizetésre: a kifizetések hivatalos pénzügyei ráadásul rendre összefonódnak vagy más hivatalos pénzügyekkel,⁷⁵ vagy a magánügyletekkel, mint például gombok és zöld tinta vásárlása,⁷⁶ és a szabó kifizetése.⁷⁷

Tompa nem akármilyen dohányt termesztett, hanem dúlházit. (Dúlháza Hanvától közúton mintegy 17 km-re van, légvonalban közelebb.) Szontagh Gusztáv szerint a dúlházi a kitűnő szagos dohányok közé tartozik,⁷⁸ a dohánytermékek közül a pipadohány a legdrágább, ezen belül pedig a szagos változatok: egyrészt azért, mert nem terem mindenhol, másrészt mert a vásárlók ehhez ragaszkodnak. Mindezt pedig szintén a levelezésből tudjuk, mégpedig egy olyan esemény kapcsán, amit Lévy József még 1880-ban is felemlgetett: „Emlékszel-e még, hogy valaha, még a mi dicsőült Miska barátunk életében, mily kegyetlen örömet és meglepetést okoztunk neked,

⁷² Vö. például: „Oly járatlan vagyok Izraelben, oly régen nem honoráltak nekem semmit, hogy hozzá sem tudok vetni, mit adjak egy oly versért, mint a tied és neked! A szerkesztői kassza oly arányt mutat, hogy lapom egy-egy számára 30 forint esik. Ebből én nem szakíthatnék versre 10-nél többet. Ennyit küldök mostan: örömmel küldenék 10-annyit, ha lehetne! Nyomorú história ez az enyém.” AranyJános – Tompa Mihálynak, Pest, 1860. november 15. = ATLev., 313; „Barátom, *míg* én szerkesztek, Heckenast engem fizet, s én is fizethetek habár nem sokat, íróimnak.” Arany János – Tompa Mihálynak, Pest, 1861. február 23. = ATLev., 317.

⁷³ „János, a díjazással különösen vagy! sohase láttam ily csökönyösséget barátok közt; én azt hiszem, ez bosszú, mert igaz: hogy eleitől fogva nem kellett volna *tőled pénzt venni el*. Most nekem sokat kell írni, hogy a kötet kilegyen, és így adhatok neked is elég verset, azonban várj, míg én Pestre megyek, akkor számolunk.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1862. január 15. = ATLev., 328.

⁷⁴ „És nem nevezsz-e: hogy én mégis verseket firkálok? értsd meg: kénytelen vagyok! nem a génusz ösztönöz belőlről... oh majd mit mondat magának ez a génusz! – hanem tartozom. Először resteltem ezeket az ingyenlapokat évekig isten nevében kapni; Azután Pákhtól vagy inkább Heckenastól pénzt vettem fel, mikor Pesten voltam. Le kell dolgozni, adósa senkinek nem szeretek lenni.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1860. február 1. = ATLev., 299–300.

⁷⁵ Például szerezzé meg Arany Keménytől a korábban megígért 50 forintot, vagy más lapoknak küldött versek honoráriumát: Vasárnapi Újság, Hölgyfutár. Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1861. december 18. = ATLev. 326; Vasárnapi Újság, Családi Kör. Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1861. augusztus 24. = ATLev., 322.

⁷⁶ A gombok árát a versekért fizetendő összegből vonta le Arany, lásd 63. jegyzet. Arany János – Tompa Mihálynak, Pest, 1861. május 2. = ATLev., 320; a kis üveg zöld tinta, amit Tompa kért, 80 krajcárba került. Arany János – Tompa Mihálynak, Pest, 1861. április 16 és 18 között. = ATLev., 319.

⁷⁷ „Azóta ismét küldtem lapodba 3 verset, nemcsak azért, mert figyelmembe ajánlottad a Figyelőt, hanem mert azt a Figyelő oly rettenetesképpen megérdemli!!! [...] felteszem rólad: hogy számlát és honoráriumot küldesz Hanvára, azért ebben megelőzni kívánván, kérlek: Fizess október 1-ső napján Lukácsi Ferenc szabómesternek (Fehérhajó utca, 5-ik szám) 38 osztrák forintot, s legyünk kvittek, ha úgy tetszik.” Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1862. augusztus 28. = ATLev., 338.

⁷⁸ „kitűnő szagos dohányaink: szentandrásai, csetneki, dúlházi, hosszúpáli sat” SZONTAGH, *i. m.*, 44.

mikor postán küldve, az illatos dúlházi dohánynyal kedveskedtünk? Hamarább, és tovább füstölt attól a te szegény fejed, mint a pipád; mi pedig titkon keseregünk bányáságunkat itt a falun!”⁷⁹ Lévy tévedett, az eset már Tompa halála után történt, 1869 év elején:

Tegnap adtam fel egy ládácskát Lichtenstein és Frész helybeliszállítók irodájába, nevedre címezve. A ládácskát néhány nappal ezelőtt Tompáné küldte hozzám a te részedre. Azt írja, egy kis jó dohány van benne, a mint gondolom, még szegény Miska természetménye vagy veteménye a mult esztendőből. A feladásnál aszszugyümlöcsnek adtam fel 5 frt értékben, saját nevem alatt. Öt hat nap mulva talán megnézethetnéd a vasut szállítási irodájában.⁸⁰

Az ajándék ijedséget és bosszúságot okozott Aranyinak, ami azt mutatja, hogy az 1851-ben hozott rendelkezések még 1869-ben is közvetlen ráhatással voltak az egyes emberek életére:

Amennyire megörültem rég nem látott soraidnak, annyira meghökkentem azok tartalmán. Bajt küldtök nekem, bizonyos. Szegény barátunktól, még életében, Szász Károly kapott volna hasonló küldeményt: felbontották, s nagyon megfizettették volna, ha egyik hivatalnok véletlenül nem ismeri s el nem sítítja a dolgot. Ily előzmény után másodszer megkísérteni – vakmerőség. Már nem tudom, hogy lesz, ha utban van; de szeretném, ha még ott heverne és visszavétnéd. Annyi bizonyos, hogy ha ide érkezik, szárazon nem kapjuk ki onnan. Cerberus áll őrt. Szegény komámasszony még decemberben írt volt erről, de azt, hogy már utnak indította. Azóta damocles-kardként függni véltem fölöttem; nem tudva, mi történt vele. De a mint az idő haladt, azt hittem; vagy felakadva valahol; vagy nem lelnek gazdáját, szóval, hogy talán ment vagyok már tőle. Most – állnom kell elébe! Ha én azt tudom, hogy csak jan. 14-én indul, még decemberben megírtam volna k. komámasszonynak, hogy köszönöm szívességét, de ne küldje.

Pest 1869 jan.16. Arany János fordíts!

Jan. 18.

Megírtam e levelet, de nem küldöttem el, mert a vasúti avisot még 16-án, tehát leveleddel egy napon, megkaptam, és így hiába lett volna minden óvatosság. Mit volt tennem? ki küldöttem a packkért egy hordárt – s az történt, a mit bizonyosan vártam. Felbontották, confiscálták. Laczi fiam dicséri, hogy igen szép dohány, látta a fináncz asztala alatt: de én már abból egy füstöt sem

⁷⁹ Lévy József – Arany Jánosnak, Miskolc, 1880. május 13. = ARANY János *Összes Művei*, XIX., *Levelezés V.*, (1866-1882), s. a. r. KOROMPAY H. JÁNOS, Bp., Universitas, 2015, 454.

⁸⁰ Lévy József – Arany Jánosnak, Miskolc, 1869. január 14. = *Uo.*, 210.

szippantok. De szivhattam az orromat a fizetéstől. Előleg már le fizettem egy özszegecskét, a végleges fizetés nem tudom mennyi lesz; az még hátra van, s itélettől függ. Ahhoz még sok herczehurcza után jutok. Így küldjetez nekem dohányt, ti boldog, vidéki naiv emberek, a ti jószívűségtekben! Nem panaszlom, de nem is ohajtom, hogy ismételjétek.⁸¹

Tompa Mihály tehát élete végéig természetett saját használatra dohányt. Ez a tevékenysége pedig a nem éppen kiemelkedő, de a levelezés tanúsága szerint a mindenki mást is sújtó nehézségeket (mint például az aszály vagy a marhavész)⁸² leszámítva nem is elkésérítően alacsony életszínvonalának fenntartásához nagyban hozzájárult; a dohánytermesztés írói gazdaságának egyik igen fontos eleme volt.

PATONAI ANIKÓ ÁGNES
irodalomtörténész
Országos Széchényi Könyvtár
patonai.anikoagnes@gmail.com

*“They can’t kill the Hungarian man any better!”
Mihály Tompa and the Tobacco Decree of 1851*

Abstract: Tobacco products were extremely widespread in Hungary, cultivation and trade functioned as a key sector of the economy, and they also reflected the complex and contradictory relationship between the imperial government and the Orders. Like many of his compatriots, Mihály Tompa used self-grown tobacco, which formed a significant part of his farming, so he was also directly affected by the tobacco monopoly introduced in 1851. Based on the poet’s correspondence, the study seeks to present this involvement and to map how it all related to Tompa’s literary activity.

Keywords: Mihály Tompa, cultivation of tobacco, tobacco monopoly, 19th century, economy

DOI: 10.37415/studia/2021/3-4/137-153.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

---

⁸¹ Uo.

⁸² Vö. „egész erővel kiütött a marhadög; be vagyunk zárva falustól” (nem tudják etetni sem őket: szénájuk nem volt, zab-, árpaszalma nincs, és nincs ruhájuk sem) Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1863. július 27. = ATLev., 360–361.